

संख्या २८ रु.६

विक्रमादित्यः

A Pratap Mullick

Sadanands 1795

भारतस्य इतिहासे समुद्रगुप्तस्य पुत्रः चन्द्रगुप्तः विक्रमादित्यः (ख्रिस्ताब्दं ३८०-४१३) बहुप्रख्यातः अपि। तस्य वीरता, साहसं, न्यायपरायणता तथा ज्वलन्ती देशभक्तिः एनं चिरं स्मरणीयं कृतवन्तः। अनेनैव शकाः पश्चिमभारततः निष्कास्य निर्वासिताः।

एतस्मिन् पुस्तके प्रस्तुताःघटनाः विशाखदत्तस्य रचना 'देवी चन्द्रगुप्तः' इति पुस्तकाधारिताः सन्ति। एषा रचना अप्राप्या अस्ति। तथापि एतस्य केचिद् अंशाः अन्यपुस्तकेषु उद्धृताः जाताः वर्तन्ते येन मूलरचनासु प्रस्तुताः घटनाः प्रतिबिम्बिताः दृश्यन्ते। अस्य पुस्तकस्य रचनाकालानन्तरं लिखिताः काश्चित् साहित्यिककृतयः तथा चाभिलेखाः इत्येतेषु चन्द्रगुप्तविक्रमादित्यस्य जीवनस्य कानिचन प्रकरणानि समुपलभन्ते। तेभ्यः अपि कानिचन प्रस्तुतपुस्तके सम्मिलितानि कृतानि विद्यन्ते। चन्द्रगुप्त विक्रमादित्येन स्वस्मिन् शासनकाले वङ्गोपसागरतः अरबमहासागरपर्यन्तं तथा च हिमालयतः विन्ध्याचलपर्वतश्रेणीपर्यन्तं यावदिति विशालक्षेत्रे शान्तिः समृध्दिः च स्थापिता। एतदपि एकं कारणमस्ति यत् येन भारतीयजनमानसे चन्द्रगुप्त विक्रमादित्यस्य स्थानं सदैव चिराय सुरक्षितं कृतं वर्तते।

चीन देशीयः यात्री, फा-हियनः इत्यनेन चन्द्रगुप्त विक्रमादित्यस्य शासनकाले दशवर्षाणि यावत् (ख्रिस्ताब्दं ४०० तः ४११ पर्यन्तम्) निःशेषभारते यात्रा कृता आसीत्। अनेन अस्य देशस्य अत्रस्थजनानां च अत्यभिरुचिपरं वर्णनं कृतं वर्तते।

अमरचित्रकथा नाम सुमधुराभिरुचिवर्धकं वाचनम् द्विशतादप्यधिका कथाः विक्रयार्थं सिध्दाः स्थिताः

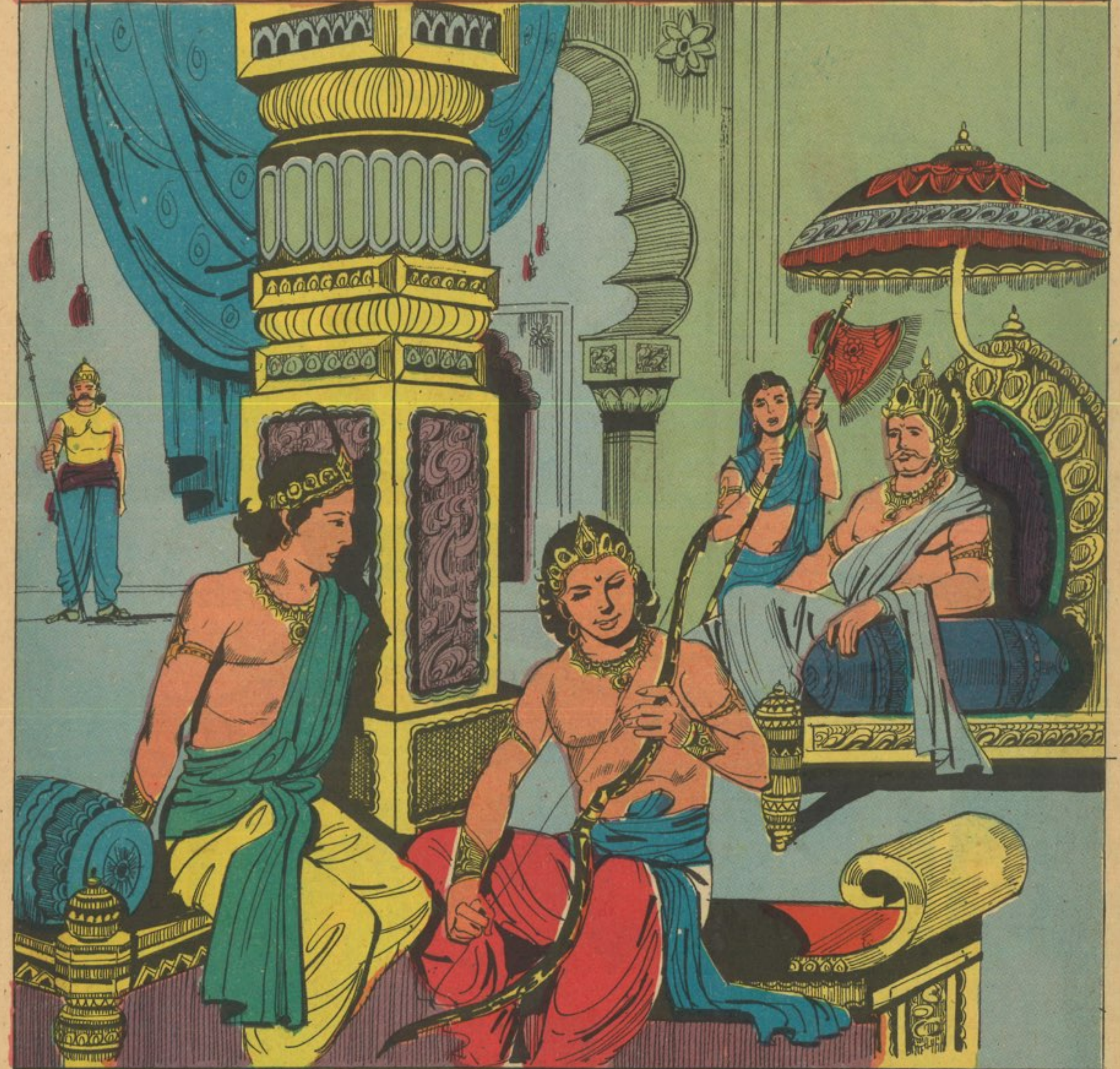
भारतीय पुस्तक भवन शिक्षणसंस्था (I.B.H.E.T.) प्रकाशक. एच.जी. मीरचन्दानी। महालक्ष्मी चेम्बर्स भुलाभाई देसाई मार्गः मुम्बयी ४०० ०२६. मुद्रकः एच. के. मुद्रणालय, 120 शिवशक्ती इन्डस्ट्रियल इस्टेट. मरोल नाका, मथुरादास विस्सनजी मार्गः, अन्धेरी (पूर्वम्) मुम्बयी ४०० ०५९

संपादक : **अनन्त पै**

अनुवर्तितः आनंद प्रकाश सिंघ चित्रः एच्. एस्. चव्हाण

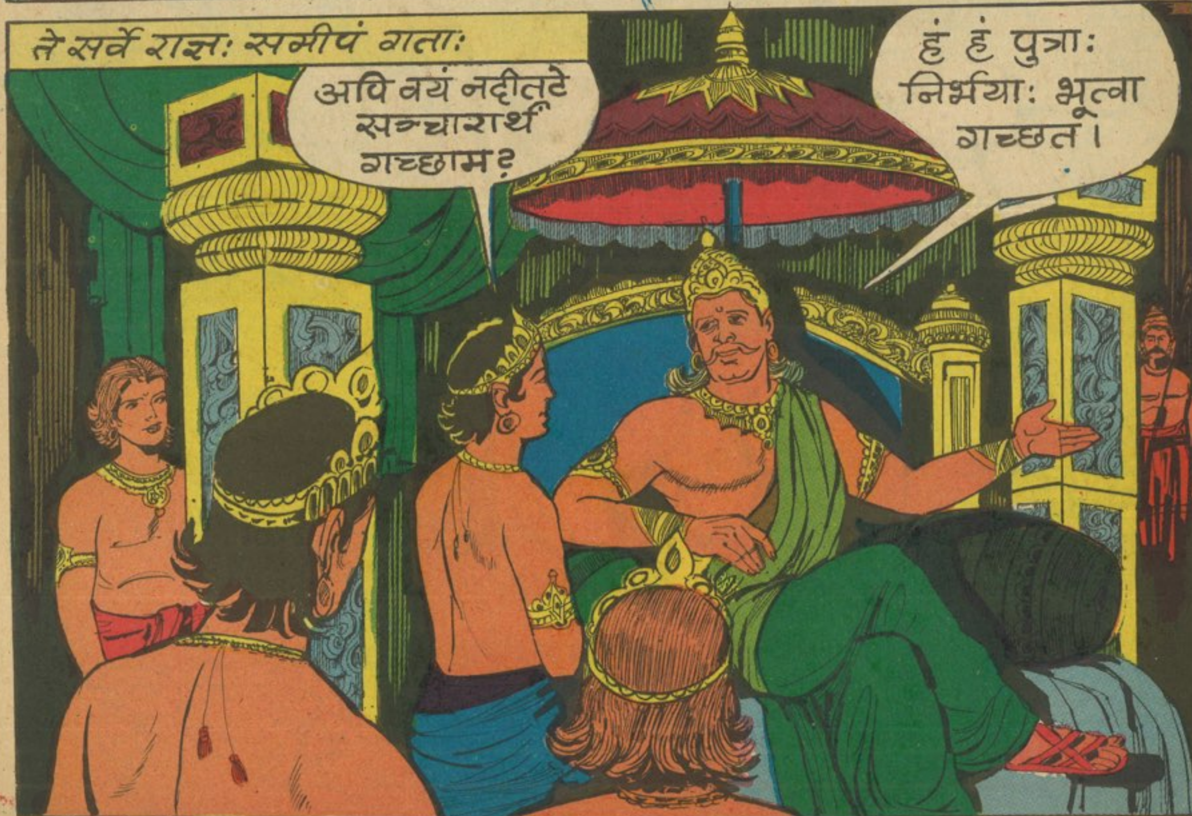
संस्कृतानुवादकः पं. गुलामदस्तगीर बिराजदारः विश्वसंस्कृत प्रतिष्ठान द्वारा।

विक्रमादित्यः

प्रायः १६०० वर्षाणि व्यतीतानि, भारतस्य अतिविशाले प्रदेशे समुद्रगुप्तः महत् शासनं करोति स्म। पाटलिपुत्रम् इति तस्य राजधानी आसीत्। समुद्रगुप्तस्य द्वौ पुत्रौ आस्ताम् – रामगुप्तः, चन्द्रगुप्तः च।

मन्त्रिणां तथा राज्याधिकारिणां च पुत्राः एतयोः सुहृदः आसन्। एकदिने –
प्रसेन, वयं नदीतटं गत्वा खेलामः
महान् आनन्दः भवेत्!
परन्तु नदीतटे वन्य-पशूनां भयं भवति, पिता प्रष्टव्यः।

ते सर्वे राज्ञः समीपं गताः
अपि वयं नदीतटे सञ्चारार्थं गच्छाम?
हं हं पुत्राः निर्भयाः भूत्वा गच्छत।

यदा च ते नदीतटे क्रीडन्तः आसन् –
धाव, राजकुमार चन्द्रगुप्त, धाव। सिंहः इतः आ-गच्छति!
चन्द्रगुप्त, यदि प्राणाः रक्षणीयाः तदा धाव!

परन्तु चन्द्रगुप्तः तत्रैव निर्भ-येन स्थितः।
आगच्छतु सिंहः! अहमनेन सभायुञ्जे।

यावदेव सिंहः एनमभ्यधावत् तावदेव सः अन्यत्र स्थितः ततश्च –

रामगुप्त, अपि अयं महावीरः नु?
अरे! केवलं दर्पं दर्शयति स्म।

यदा अतिविलम्बेनापि राजकुमारौ न प्रत्यागतौ तदा समुद्रगुप्तेन तयोः अन्वेषणार्थं सैनिकाः प्रेषिताः ।
अहो! राजकुमार-चन्द्रगुप्तस्य चरणसमीपे मृतः सिंहः!

सैनिकाः धावन्तः प्रत्यागताः समुद्रगुप्ताय सूचनां दत्तवन्तः ।
मम पुत्र-द्वारा एषैव आशा आसीत्! अप्येषः व्रणितः वा?

ततः राजकुमारौ स्वमित्रैः सह प्रत्यागतौ। हर्षोद्घोषं कुर्वन् जनसमूहः एतान् अन्वायातः आसीत् ।
मम समक्षं अनेन सिंहः हतः!
भयस्य नामापि अयं न जानाति!

अपि राजपुत्राय पुरस्कारः नहि दीयते महाराज?
पुत्र, कः पुरस्कार दातव्यः ते? मम अयं विशालराज्यभारः त्वया एव निर्वहणीयः।

मन्त्रिन्, अपि श्रुतं त्वया?
मा चिन्तय, राज-पुत्र! यावत् मम अधिकारः चलेत् तावत् युष्मत्तः तव अधिकारः केनापि न अपह्रियते।

कतिपयवर्षानन्तरं समुद्रगुप्तः मृत्युं गतः तदा—
मन्त्रिन्, आहूतव्यः राजपुरोहितः मम राज्याभिषेकार्थम्।
अधीरः मा भव, राजकुमार रामगुप्त!

कदाचित् चन्द्रगुप्तः ...
एतावती शीघ्रता? नहि। इदानीमपि तव पितुः चितारक्षा शीतापि न जाता।

कतिपयदिनानि व्यतीतानि –
राजपुरोहित, राजकुमार-रामगुप्तस्य राज्याभिषेकार्थं सिद्धता करणीया।
परन्तु स्वर्गीय महाराजस्य इच्छा आसीत् यत् तस्य पश्चात् राजकुमार-चन्द्रगुप्तः सिंहासनस्थः भवतु।
परन्तु प्रसेन, उत्तराधिकारिपदस्याधिकारः मम ज्येष्ठबन्धोः अस्ति।

राज्याभिषेकः संपन्नः।
महाराज, अस्माकं देशस्य भवतः पूर्वजानांच परंपराः भवतः हस्तयोः सुरक्षिताः भवन्तु।
मम तु निश्चितं मतमस्ति, एतस्य हस्तयोः कः अपि सुरक्षितः नास्ति।

ततः रामगुप्तेन अनुपमसुन्दरी-ध्रुवदेव्या सह विवाहः कृतः।
आगच्छ, चन्द्रगुप्त, महाराज्ञी तव विषये पृच्छति स्म।
मया भवतः वीरतायाः विख्यातिः स्वविवाहात् पूर्वमेव श्रुता आसीत्, चन्द्रगुप्त।

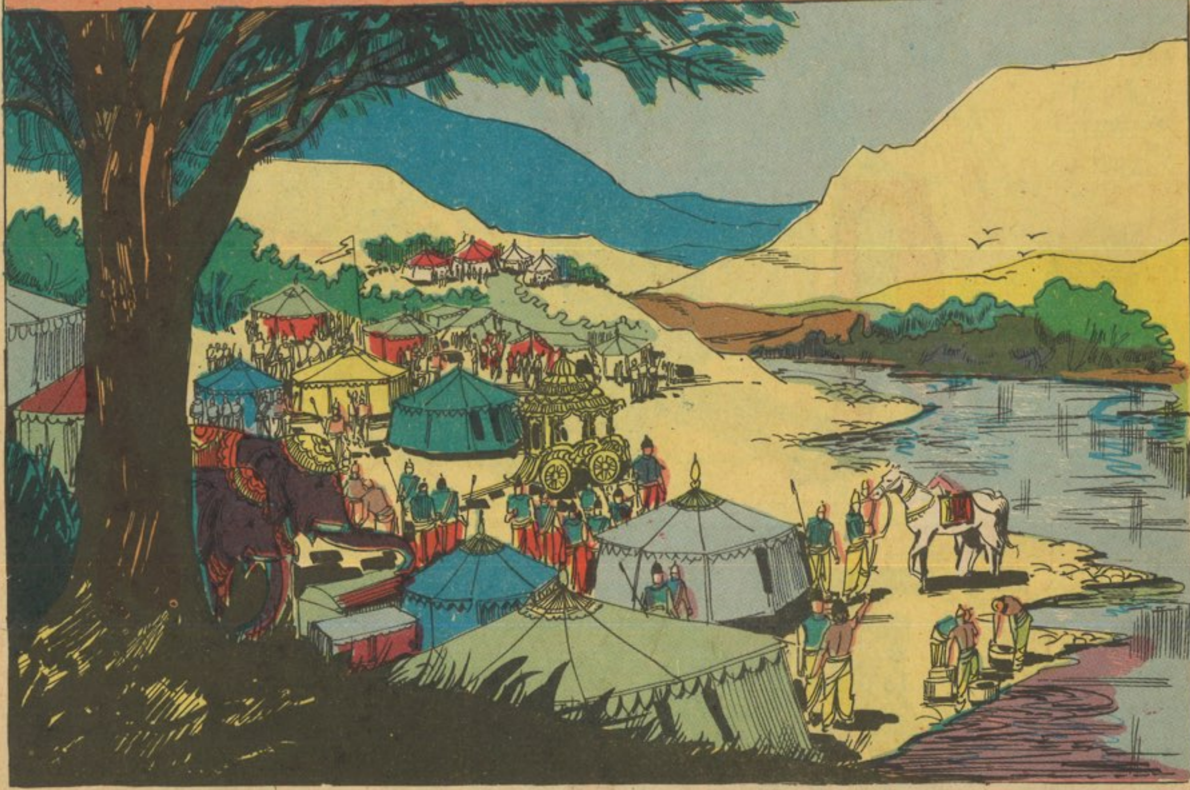

अग्रिमदिने –
माधवि, चन्द्रगुप्तविषये यत्किमपि श्रुतमासीत् तत्र अल्पापि अतिशयोक्तिः नास्ति।
हं, देवि, तस्य यावत् गुणगानं, तत् न्यूनमेव अस्ति।
राजकुमार-चन्द्रगुप्तेन भवत्याः पतिराजार्थं राज्याधिकारस्य त्यागः कृतः अस्ति।
अपि सत्यं कथयासि?

एकदिने –
स्वामिन्, मया श्रुतमस्ति, राजकुमार चन्द्रगुप्तेन भवतः कृते राजपदस्य त्यागः कृतः इति।
भवत्या पुनरपि अन्याः कथाः श्रुताः स्युः।
मम राज्ञि, कः अपि कदापि कस्यापि कृते एवं त्यागं न करोति।

कतिपयमासानन्तरं रामगुप्तेन राज्यस्य दक्षिणभागस्य यात्रार्थं प्रयाणं कृतम्। अन्धःकारः प्रसृतः। अतः अनेन एकस्याः नद्याःतीरे संनिवेशः कृतः।

द्वितीये दिने प्रातः यदा अनेन प्रयाणं कृतम्-

शीघ्रमेव एकः सैनिकः प्रधावन् राज्ञः समीपम् आगतः।

मा बिभीहि। तेन, किं महन्मूल्यम् अभ्यर्थितम् अस्ति?
तस्य अभ्यर्थना अतीव लज्जाकरी अस्ति?

अहं शान्त्यर्थं कियदपि मूल्यं दातुं सिद्धः अस्मि।
महाराज तेन कथितं यत् आसीपूर्वं महाराज्ञी ध्रुवदेव्याः विवाहः तेन सह भवितव्यः आसीत्।

अपि तेन महाराज्ञी प्रार्थिता अस्ति?
हं, महाराज!
एतदवमाननम् अस्ति! अपि अन्यः कः अपि उपायः नास्ति?

महाराज, अधुना वयं शकानां दयाधीनाः स्मः!
तथा एतद्विषये मया गम्भीरतया विचारः करणीयः

महाराज, देशः संरक्षणीयः इति अस्माकं आद्यं कर्तव्यम् अस्ति।
अस्मदीय-पूर्वजानां परंपराणां किं भवेत्?

देशः एव सुरक्षितः नास्ति तदा परंपराणां रक्षणं कथं शक्यम् अस्ति?
तथा मया ध्रुवदेव्याः त्यागः कर्तव्यः! दूत, शकराजः सूचितः कर्तव्यः तव प्रार्थना स्वीकृता इति।

महाराज्ञि, वयं भयङ्कर संकट-ग्रस्ताः स्मः!
माधवि, किं संकटम् अस्ति? अपि महाराजेन सन्धिः स्वीकृतः वा?

हुं-तस्य च मूल्यं दीयते भवत्याः दानेन?
माधवि, अपि मम कर्णौ मां न वञ्चयतः?

महाराज्ञि, मया सर्वा मन्त्रणा प्रच्छन्ना भूत्वा श्रुता अस्ति!
अप्यहमस्मात् घृणितापमानात् रक्षणीया इति कः अपि वीरः नास्ति?

अस्ति- राज-कुमार चन्द्रगुप्तः अयमेव भवतीं रक्षितुं शक्नोति।
किमिदं सम्भवेत्? तथा त्वं सपद्येव तस्यान्तिकं गच्छ।

अनन्तरम्-
महाराज्ञि, माधव्या सर्वमपि मह्यं कथितम्।
राजकुमार, भवतः बन्धुना मम विश्वासघातः कृतः।

शान्ता भवतु- मयि जीवति कः अपि भवत्याः अपमानं कर्तुं न शक्नोति।
महाराज्ञि, राजकुमारः स्ववचन-पालने समर्थः।

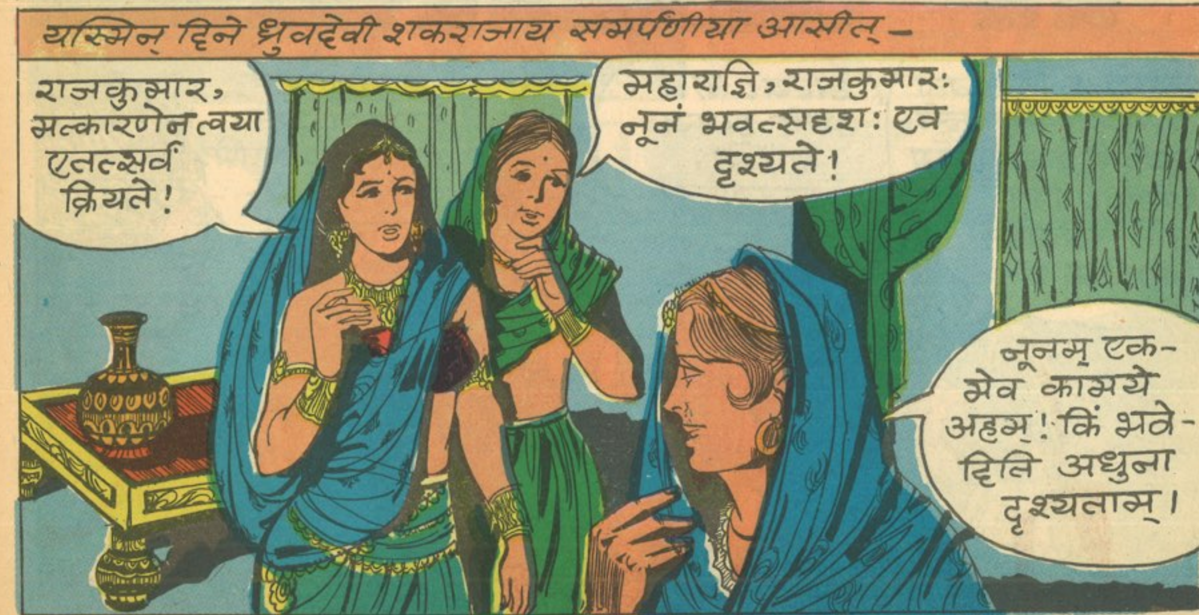

अनन्तरम्-
महाराज, अहं भवते किमपि कथयितुकामः।
किं कथनम् आस्ति?

महाराज, किं भवता सत्यमेव महाराज्ञी ध्रुवदेवी शकराजाय समर्पणीया इति निर्णयः गृहीतः?
अन्यः कः अपि उपायः नास्ति, चन्द्रगुप्त!
राजकुमार, देशस्य रक्षणार्थम् अस्माभिः एतत् करणीयमेव।

एवं कर्तुं कदापि अहं नानुमन्ये!
तदा-त्वमिच्छसि यत् मम घात: भवतु ?

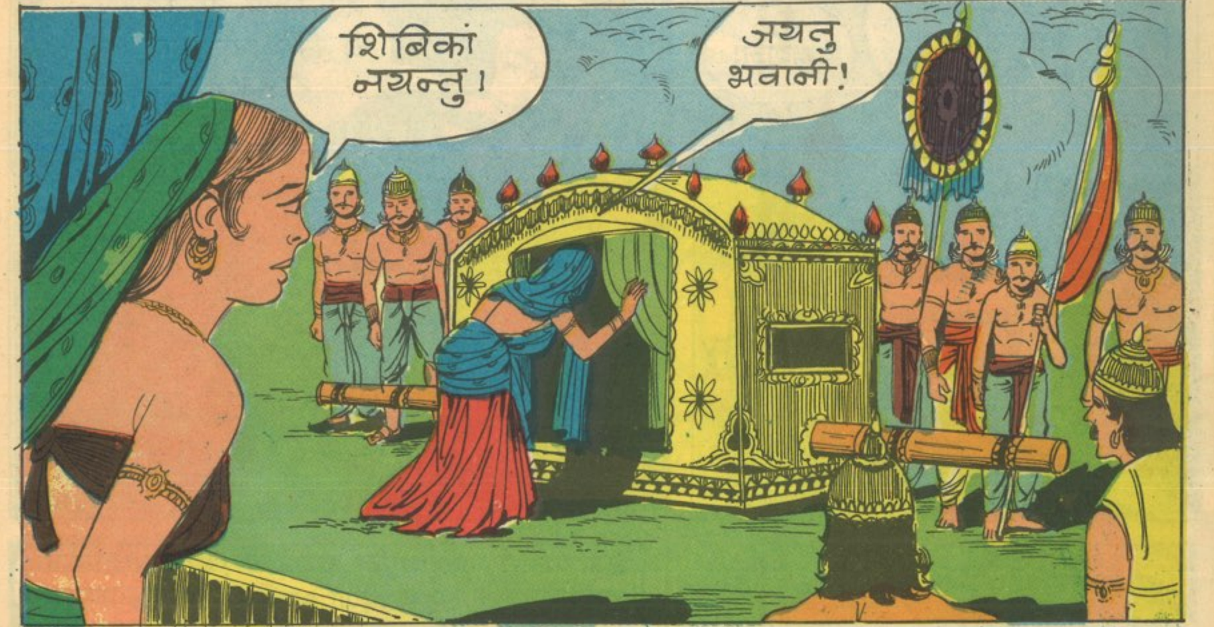

नहि-भवदुपरि आपत्ति: नागच्छेत् नच महाराज्ञी शकराजाय समर्प्येत।
एतत्कथं सम्भवेत् ?

आगते समये भवता सर्वं ज्ञायेत।
परन्तु सर्वम् उत्तरदायित्वं भवत:-उपरि एव!

यस्मिन् दिने ध्रुवदेवी शकराजाय समर्पणीया आसीत् –
राजकुमार, मत्कारणेन त्वया एतत्सर्वं क्रियते!
महाराज्ञि, राजकुमार: नूनं भवत्सदृश: एव दृश्यते!
नूनम् एकमेव कामये अहम्! किं भवेदिति अधुना दृश्यताम्।

माधवि, अपि अस्मि: सम्यक्तया प्रच्छन्न: ?
एवं प्रच्छन्न:। राजकुमार, कस्यापि सन्देह: न भवेत्!

तत: माम् आदिशतु, देवि।
राजकुमार, ईश्वर: त्वां रक्षतु!

शिबिकां नयन्तु।
जयतु भवानी!

शिबिका शकराजस्य शिबिरं प्रति चलति –
जगत: रूपोत्तमस्त्रीजनस्य उपयुक्त: अस्माकं महाराज: एव अस्ति-तथा च सा तं प्राप्तवती!
यस्य एतादृशी सेना स्यात् नूनमेव स: अजेय: एव!

महाराज्ञी ध्रुवदेवी इत्यस्याः शिबिका अत्र प्राप्ता, शकराज !

अपि भवन्तः सर्वे अस्याः राजसी-स्वागतार्थं सिद्धाः स्युः ?
हं महाराज!

रक्षकेभ्यः सैनिकेभ्यः च निर्गमानुज्ञा दातव्या !

अद्य मम स्वप्नः पूर्णः भवितुम् अर्हति।

स्वागतं ते, महाराज्ञि ध्रुवदेवि ! अधुना भवती शकराजस्य सहधर्मिणी अस्ति- भीरोः रामगुप्तस्य न हि।

नीचः कुतः ?

रे हन्त! एतवान् महान् कपटः!
अयमेव तव उचितः पुरस्कारः!

मर्माभिहतः शकराजः अधः पतितः। चन्द्रगुप्तस्य पुरुषाः शिबिरं प्रविष्टाः।
सावधानाः सैनिकाः! एकः अपि शकः पलायितः न भवेत्।
राजकुमार, भवतः आज्ञा-पालनं भवेत्।

निकटे एव प्रच्छन्न-
सैनिकेभ्यः सूचना
दीयताम्।
यथा आज्ञा-
पयति!

कतिपयसमये एव सहस्रशः शकसैनिकाः मृत्युपथं नीताः।

राजकुमार चन्द्रगुप्तस्य
जयः!
महाराज्ञी
ध्रुवदेवी
अमरा
भवतु!

शतशः शकसैनिकाः तथा च शकाधिकारिजनाः बन्दिनः कृताः।
महान् विजेता, अस्माकं
शकराजः संसारे ना-
तिष्ठत्।

सेनापते, वयं
प्राणदानस्य
भिक्षां
याचामहे।
भवन्तः एतस्मात्
देशात्
निष्कास्यन्ते।

यदि कदापि अत्र
प्रत्यागमनस्य
प्रयासं कुर्युः...
तदा भवन्तः
जीविताः नैव
मुच्यन्ते।

शकानां पराजयस्य समाचारं श्रुत्वा रामगुप्तः, ध्रुवदेवी च घटनास्थलं प्राप्नुताम्।
चन्द्रगुप्त, अहं भवदुपरि बहु-प्रसन्नः। भवते समुचितः पुरस्कारः दीयेत।
राजकुमार, अहं सदा तव ऋणिनी भवामि।

तेषां राजधानीं प्रत्यागमनान्ते—
चन्द्रगुप्तस्य जयः!
महाराज्याः ध्रुवदेव्याः जयः।

गुप्तराजस्य उत्तराधिकारी तु चन्द्रगुप्तः एव निर्वाचितः आसीत्!
महाराज समुद्रगुप्तेन स्वयमेतत् निर्वाचनं कृतमासीत्।
रामगुप्तः भीरुः अस्ति। राजाधिकारम् अयं नार्हति।

मन्त्रिन्, अन्तर्भागे चलतु। चलतु। चन्द्रगुप्तस्य गुण-गानं पुनः पुनः श्रुत्वा कर्णौ बधिरौ जातौ।
महाराज, सः एतस्मादपि गुणगानस्य अधिकः अधि-कारी अस्ति।

तस्य तु इन्द्र-जालविद्या तवो-परि अपि चलिता!
अहं सदैव सत्यतः विमुखः न भवामि।

श्रान्तः चन्द्रगुप्तः निद्रापीडितः जातः। ततः सः श्रान्तबालकवत् प्रगाढतया सुप्तः।

तस्यामेव रात्रौ चन्द्रगुप्तस्य शयनागारे...

अरे! एतत् किम्?

हे भगवान्! त्वम्?

अग्रिमदिने राजसभागृहे –
दुःखदा वार्ता अस्ति। यत् महाराज रामगुप्तस्य देहावसानं जातम्।

सः कातरः एतदर्थं योग्यः एव आसीत्।
रात्रौ घनान्धकारे अनेन राजकुमार चन्द्रगुप्तस्य हत्या करणस्य प्रयासः कृतः आसीत।

तस्मिन् समये एव राजसभागृहं कतिपयाः जनाः प्राविशन्।
चन्द्रगुप्तस्य जयः!
एषः एव देशस्य गुप्तवंशस्य च परम्पराणां रक्षणं कर्तुं शक्नोति।
राजकुमार चन्द्रगुप्तः एव गुप्तवंशस्य यथार्थः उत्तराधिकारी अस्ति।

गुप्तवंशस्य सिंहासनं क्षण-मपि रिक्तं न तिष्ठेत्।

राजकुमार चन्द्र-गुप्तस्य त्वरितं राज्या-भिषेकः करणीयः।

सज्जनाः, अहम् एकं गंभीरं प्रस्तावं प्रस्तुतं कर्तुमिच्छामि।
एषः पुनरपि किमपि कूटं चालयितुमि-च्छति?
राजकुमार रामगुप्तं सिंहा-सने प्रतिष्ठापने अस्यैव हस्तः आसीत्।

राजकुमार चन्द्र-गुप्तेन स्वदेशस्य तथा पूर्वज-परंपराणां मानरक्षणं कृतम्!
अन्ते अस्य माने अधुना आगतमिदम्।

वयं चन्द्रगुप्तस्य कृते जीव-बलिदानं कुर्मः!
राजकुमारः चन्द्रगुप्तः एव गुप्तवंशस्य यथार्थः उत्तरा-धिकारी अस्ति।

अस्य महाराज्ञी ध्रुव-देवी इत्यनया सह विवाहस्याधिकारः अपि।
नूनमेतत् यथार्थमेव! राज-कुमार चन्द्रगुप्ते-नैव अस्याः लज्जा रक्षिता आसीत्।

आगच्छतु पुरोहित।
राज्याभिषाकान्ते त्वरित-मेव विवाहः भविष्यति।

राज्याभिषेकस्य पश्चात् -
भगवान् भवदुपरि कृपां करोतु!
महाराज चन्द्रगुप्तस्य जयः।

महाराज चन्द्रगुप्त, देशरक्षणस्य भारः अधुना भवदुपरि अस्ति।

अद्यतनीयः शुभः दिवसः विवाहः अपि अद्यैव किमर्थं न भवेत्?
अपि विवाहः करणीयः, पुरोहित?
उचितः तु भवेत् परन्तु...

महाराजः चन्द्रगुप्तः महाराज्ञी ध्रुवदेवी च इत्येतयोः सहमत्याः आवश्यकता अस्ति।
महाराजः चन्द्रगुप्तः, मन्त्री, तथा जनता इत्येतेषामिच्छा ममकृते शिरोधार्या अस्ति।
भवतः आज्ञाम् अत्याक्रान्तुमशक्तः!

विवाहः संपन्नः जातः -

मया एका महत्वपूर्णा घोषणा करणीया अस्ति।
मन्त्रिन्, जनाः क्षणं तिष्ठन्तु अत्र इति निवेदनीयम्।

India Book House Pvt. Ltd.
Mahalaxmi Chambers, 1st floor, 22 Bhulabhai Desai Road, Bombay 400 026 Ph: 4938406, 4920253.

Other Offices:
* Ahmedabad • New Delhi • Pune • Bangalore • Hyderabad • Trivandrum • Calcutta • Madras • Chandigarh • Patna

ARMS-IBH-65

AMAR CHITRA KATHA
MAHABHARATA IN 42 VOLUMES Rs. 6/- each

1) Veda Vyasa
2) Bheeshma's Vow
3) The Advent of the Kuru Princes
4) The Pandavas at Hastinapura
5) Enter Drona
6) Enter Karna
7) The Conspiracy
8) The Escape
9) The Birth of Ghatotkacha
10) The Pandavas at Ekachakra
11) Enter Draupadi
12) Draupadi's Swayamvara
13) Pandavas Recalled
14) Arjuna's 12-year-long Exile
15) A Hall for Yudhishthira
16) The Pandavas Conquer the World
17) Yudhishthira's Rajasooya Yajna
18) Indraprastha Lost
19) The Pandavas in the Forest
20) Arjuna's Quest for Weapons
21) Arjuna in Indraloka
22) The Reunion
23) Duryodhana Humbled
24) The Twelfth Year
25) The Pandavas in Virata's Palace
26) Panic in the Kaurava Camp
27) Sanjaya's Mission
28) Duryodhana Refuses to Yield
29) Krishna's Peace Mission
30) The War Begins
31) Bheeshma in Command
32) The Fall of Bheeshma
33) Drona's Vow
34) The Slaying of Abhimanyu
35) Arjuna Fulfils his Vow
36) The Battle at Midnight
37) Karna in Command
38) The Kurus Routed
39) After the War
40) Yudhishthira's Coronation
41) The Ashwamedha Yajna
42) The Celestial Reunion

ACK MAHABHARATA LIBRARY EDITIONS Rs. 48/- each

1. Vol. 1 The Rivals at Hastinapura
2. Vol. 2 The Pandavas win an Ally
3. Vol. 3 Indraprashtha Gained and Lost
4. Vol. 4 The Pandavas in Exile
5. Vol. 5 On to Kurukshetra
6. Vol. 6 The Great War
7. Vol. 7 The Kingdom restored

ACK MAHABHARATA BUMPER ISSUES-Rs.20/-

In 14 volumes (Nos. 51 to 64) each containing three issues in serial order.

Other bumper issues based on Mahabharata

1. Adventures of Krishna - 7
2. the Sons of the Pandavas - 11
3. Tales from the Mahabharata - 16
4. Heroes of the Mahabharata - N - 20
5. Tales of Krishna - N - 27

Stories from the Mahabharata

35 - Abhimanyu
198 - Tales of Arjuna
34 - Bheeshma
57 - Drona
72 - Draupadi
209 - Gandhari
244 - The Pandavas in Hiding
13 - The Pandava Princes
26 - Karna

Published by :
INDIA BOOK HOUSE PVT. LTD.
Mahalaxmi Chambers (1st Floor) 22, Bhulabhai Desai Road, Bombay 400 026

Give your child a gift he'll treasure forever–the gift of his own heritage in these specially designed

BUMPER ISSUES

each containing three Amar Chitra Katha titles :

1. Tales of Hanuman
2. Tales of Birbal
3. Tales from the Panchatantra
N-4. Tales of Buddha
5. Tales of the Mother Goddess
6. The Sons of Shiva
7. Adventures of Krishna
8. Tales from the Hitopadesha
9. More tales from Panchatantra
10. Tales of Humour
11. The sons of the Pandavas
N-12. Devotees of Vishnu
13. Jataka Tales—Animal Stories
N-14. More tales of Birbal
15. Ramakrishna Paramahamsa and his tales
16. Tales from the Mahabharata
N-17. Jataka Tales—Stories of Wisdom
N-18. Jataka Tales–Stories of Wit
N-20. Heroes of the Mahabhareta
N-21. Dasha Avatar
N-22. The Ramayana
N-23. Jesus Christ
N-24. Great Sons of Bengal
N-25. Tales of Valiant Queens
N-26. Tales of Krishna
N-27. Tales of Love and Devotion
N-29. Tales of Indra

Distributed by :
India Book House Pvt. Ltd.

Rs. 20/- each